

Meri Bird

RIMSKI CAR

VLADANJE SVETOM
STAROG RIMA

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Mary Beard

EMPEROR OF ROME

Ruling the ancient Roman world

Copyright © by Mary Beard, 2023.

Translation copyright © 2024 za srpsko izdanje, LAGUNA

RIMSKI
CAR

SADRŽAJ

Glavne ličnosti	9
Mape.	13
Dobro došli...	19
Predgovor: Večera s Elagabalom	23
1. Vladavina jednog čoveka: Osnove	43
2. Ko je sledeći? Veština nasleđivanja.	73
3. Obed moćnika	96
4. Šta je u palati?.	130
5. Dvorani: Car i njegov dvor	172
6. Na poslu.	212
7. Slobodno vreme?.	244
8. Carevi na putovanju	275
9. Oči u oči.	307
10. „Čini mi se da postajem bog!“	347
Epilog: Kraj jednog doba	371
Šta se krije u imenu?.	381

Literatura i mesta koja treba posetiti	385
Spisak ilustracija i slika	437
Vremenski redosled	447
Izjave zahvalnosti	453

GLAVNE LIČNOSTI

JULIJEVSKO-KLAUDIJEVSKA DINASTIJA

JULIJE CEZAR, posle pobeđe nad Pompejem velikim postao je diktator Rima 48. godine pre nove ere; Ubijen je četiri godine kasnije.

AVGVST (OKTAVIJAN), usvojenik Julija Cezara. Posle pobeđe nad Antonijem i Kleopatrom 31. godine pre nove ere vladao je sam do 14. godine nove ere. Druga supruga Livija.

TIBERIJE, Livijin sin i Avgustov usvojenik, vladao od 14. do 37. godine nove ere. Šuškalo se da je Kaligula umešan u njegovu smrt.

KALIGULA (GAJ), Avgustov praunuk, vladao od 37. do 41. Ubili su ga gardisti.

KLAUDIJE, Tiberijev bratanac, vladao od 41 do 54. Treća supruga Mesalina; četvrta supruga Agripina (Mlađa) – pričalo se da ga je ubila.

NERON, Agripinin sin i Klaudijev usvojenik. Vladao od 54. do 68. Primoran na samoubistvo posle pobune u vojsci.

GRAĐANSKI RAT 68–69.

Tri cara vladala su po svega nekoliko meseci: GALBA, OTON i VITELIJE

FLAVIJEVSKA DINASTIJA

VESPAZIJAN, konačni pobednik u građanskom ratu. Vladao od 69. do 79.

TIT, Vespazijanov stariji sin. Vladao od 79. do 81. Govorilo se da je Domicijan umešan u njegovu smrt.

DOMICIJAN, Vespazijanov mlađi sin. Vladao od 81. do 96. Ubijen u dvorskom prevratu.

ADOPTIVNI CAREVI – ANTONINSKA DINASTIJA

NERVA, izabran u senatu. Vladao od 96. do 98.

TRAJAN, Nervin usvojenik, poreklom iz Španije. Vladao od 98. do 117. Supruga Plotina.

HADRIJAN, Trajanov usvojenik, poreklom iz Španije. Vladao od 117. do 138. Supruga Sabina.

ANTONIN PIJE, Hadrijanov usvojenik. Vladao od 138. do 161. Supruga Faustina (Starija).

MARKO AURELIJE, usvojenik Antonina Pija. Vladao od 161. do 180. Supruga Faustina (Mlađa).

LUCIJE VER, usvojenik Antonina Pija. Suvladar s Markom Aurelijem od 161. do 169. Umro od kuge (mada se govorkalo da ga je otrovala tašta).

KOMOD, sin Marka Aurelija i Faustine. Vladao od 180. do 192 (od 177. kao suvladar s ocem). Ubijen u dvorskom prevratu.

GRAĐANSKI RAT 193.

Četiri kratkoveka cara ili uzurpatora: PERTINAKS, DIDIJE JULIJAN, KLODIJE ALBIN, PESCENIJE NIGER.

SEVERSKA DINASTIJA

SEPTIMIJE SEVER: konačni pobednik u građanskom ratu, poreklom iz severne Afrike. Vladao od 193. do 211. Dru- ga supruga Julija Domna, poreklom iz Sirije.

KARAKALA, sin Septimija Severa i Julije Domne. Vladao od 211. do 217. (ranije kao suvladar Septimija i Gete). Ubijen u ratnom pohodu.

GETA, sin Septimija Severa i Julije Domne. Suvladar s ocem i bratom od 209. do 211. Ubijen po Karakalinom naređenju.

MAKRIN, pripadnik viteškog staleža, preuzeo vlast posle ubistva Karakale. Vladao od 217. do 218. Svrgnule su ga Elagabalove pristalice.

ELAGABAL, prasestrić Julije Domne, poreklom iz Sirije. Vladao od 218. do 222. Ubio ga je gardista.

ALEKSANDAR SEVER, Elagabalov brat od tetke i usvoje- nik, poreklom iz Sirije. Vladao od 222. do 235. Ubijen u ratnom pohodu.

MAPE

Hadrijanov zid

Jork

BRITANIJA

Kolčester
London

kanal Lamans

GERMANIJA

Tojtobürska
šuma

Elba

Rečina

ATLANTIK

GALIJA

RECIJA

NORIKUM

Lion

Komum

ALPI

Akvileja

PANONIJA

JADRANSKO MORE

ILIRIKUM

HISPANIJA

LUZITANIJA

KORZIKA

RIM

SARDINIJA

SICILIJA

Sirakuza

MAVRETANIJA

NUMIDIJA

Lambeza

AFRIKA

Leptis Magna

PUSTINJA SAHARA

Rimski svet

KASPIJSKO JEZERO

Dnjeper

KRIM

DAKIJA

CRNO MORE

MEZIJA
TRAKIJA

BITINIJA / PONT

Trapezunt JERMENIJA

Skaptopara

GALATIJA

Ankira

MAKEDONIJA

KRF

TESALIJA

Faustinopolis

MESOPOTAMIJA

PARTIJA

Akcijum

LEZBOS

Smirna

KILIKIJA

Efrat

Dura Europos

Ktesifon

Vavilon

HIOS

SAMOS

Efes

Selenkija

Antiohija

Emesa

Korint

DELOS

Knidos

RODOS

KIPAR

Salamina

PELOPONEZ
ANTIKITERA

KRIT

SREDOZEMNO

MORE

Jerusalim

JUDEJA

Mrto more

ARABIJA

Aleksandrija

Kairo

SINAJ

Antinopolis

EGIPAT

Panopolis

CRVENO MORE

↓ Teba i Dendur

DOBRO DOŠLI...

... u svet rimskih careva. Neki su, kao Kaligula i Neron, i danas sinonimi za preterivanje, surovost i nasumični sadizam. Drugi su pak, kao „car-filozof“ Marko Aurelije sa svojim *Meditacijama* (ili bolje *Samom sebi*, kako ću zvati delo) i dan-danas autori međunarodnih bestselera. Za neke gotovo niko ne zna, čak ni stručnjaci. Ko bi prepoznao ime Didija Julijana koji je 193. godine nove ere navodno kupio sebi mesto na prestolu na nekoliko sedmica kad je carska garda ponudila carstvo na licitaciju?

Rimski car istražuje činjenice i neistine o ovim vladarima sveta starog Rima, pita šta su radili i zašto, kao i zbog čega su priče o njima toliki preterane, ponekad i neukusne. Razmatra velika pitanja vlasti, iskvarivosti i zavera. No, posmatra i svakodnevicu njihovih života. Šta su jeli i gde? S kim su spavali? Kako su putovali?

U ovoj knjizi srešćemo se s mnogim ljudima koji nisu bili carevi, a nisu to ni želeli da budu, ali su omogućavali postojanje carskog sistema: s opreznim plemićima, kuvarima robovima, marljivim sekretarima, dvorskim lakrdijašima – čak i s lekarom koji je jednog mladog princa lečio od upale krajnika. Upoznaćemo i brojne žene i muškarce koji su glavnom čoveku iznosili svoje nevolje, velike i male, od izgubljenih nasledstva do noćne posude koja je pala s prozora na spratu i izazvala katastrofalne posledice.

No, moji glavni likovi su gotovo tridesetorica careva – i njihovi partneri – koji su vladali carstvom, od Julija Cezara (ubijenog 44. godine pre nove ere) do Aleksandra Severa (ubijenog 235. godine nove ere). Oni su imali prilično male uloge u mojoj prethodnoj knjizi *SPQR* koja govori o razvoju Rima tokom hiljadu godina od osmog veka pre nove ere do trećeg veka nove ere. Za to postoje dobri razlozi. Kada je sistem vladavine jednog čoveka potpuno uspostavljen pod prvim carem Avgustom u prvom veku pre nove ere, tokom sledećih dvesta pedeset godina nije bilo velikih promena: Rimsko carstvo jedva da je raslo, njime se upravljalo na manje-više isti način, a politički život Rima sledio je okvirno isti obrazac. U ovoj knjizi želim da vratim careve pod sjaj reflektora. Neću razmatrati njihove karijere jednu po jednu niti ću Didiju Julijanu i sličnima posvetiti mnogo pažnje. Svakako ni od čitalaca ne očekujem da pamte sve careve poimence. Niko to ne zna napamet: zbog toga se na stranama 9–11 nalazi pristupačna tabela. Umesto svega toga baviću se pitanjem šta je *značilo* biti rimski car. Postavljaću neka temeljna pitanja o tome kako su zaista vladali ogromnim teritorijama zvanično pod njihovom kontrolom, kakav su odnos imali s podanicima i obrnuto, i možemo li uopšte da dočaramo sebi kako je bilo sedeti na prestolu.

U ovoj knjizi ima manje psihopata nego što biste očekivali na osnovu filmskih prikaza carskog Rima. To ne znači da rimski svet nije, prema našim merilima, bio gotovo neverovatno surovo mesto puno prerane smrti. Ako ne računamo hiljade nedužnih žrtava kuge, nepotrebnih ratova i rušenja sportskih igrališta, ubistvo je bilo krajnji način za rešavanje sporova, političkih i drugih. „Hodnici moći“, kao i brojni skromniji rimski hodnici, uvek su bili umrljani krvlju. No, opstanak Rimskog carstva kao sistema nema smisla ako je njime vladao niz poremećenih samodržaca. Više me zanima kako su nastale te priče o ludilu i kako su se poslovi carstva zaista obavljali, a posebno me zanima rimska bojazan da vladavina careva nije toliko krvava (to su očekivali) koliko je čudnovata i uznemirujuća distopija izgrađena na lažima i obmanama.

Taj strah od distopije najbolje oličava povremeno oživljavani, ali uglavnom poluzaboravljeni Elagabal. S njim počinjemo *Rimskog cara*.

Meri Bird, Kembridž, decembar 2022.

PREDGOVOR

•

VEČERA S ELAGABALOM

Smrtonosni domaćin

ELAGABAL JE BIO sirijski šiparac, rimski car od 218. dok nije ubijen 222. godine nove ere – i nezaboravno rasipan, dosetljiv i povremeno sadistički domaćin zabava. Njegovi jelovnici, tvrde drevni pisci, bili su krajnje domišljati. Ponekad je sva hrana bila iste boje, zelena ili plava. Povremeno je služio poslastice egzotične – ili odvratne – čak i prema merilima rimskih bogataša (kamilja kopita ili mozak flaminga dok hrani pse ljubimce gušćjom paštetom). Pokazivao je svoj smisao za humor, opak ili nezreo, pozivajući „tematske“ goste: grupe od osam ćelavih ljudi, osam jednookih, osam ljudi s kilom ili osam veoma gojaznih gostiju kojima se svirepo smejao jer ne mogu da se smeste na jedan kauč.

Među ostalim smicalicama bili su jastuci za sedenje (prva zabeležena upotreba u zapadnoj kulturi) koji se izduvavaju dok gosti ne završe na podu, lažna hrana od voska ili stakla poslužena najnevažnijim zvanicama primoranim da čitavo veče, dok im krče creva, posmatraju uglednike kako jedu pravu hranu, pripitomljeni lavovi, leopardi i medvedi pušteni među goste usnule od sinoćnog preterivanja – to je bilo takvo iznenađenje da su neki, kad su se probudili, umrli ne od napada ovih zveri, nego od straha. Jednom prilikom je jednako smrtonosno, a to je privuklo maštu Lorensa Alma-Tademe, Elagabal navodno izručio na svoje goste toliko cvetnih latica da su se pogušili (ilustracija 1).

1. Mermerna portretna bista Elagabala. Mladani car, gotovo još šiparac, dugih zalizaka i paperjastih brkova, uopšte ne liči na čudovište kakvim je prikazan u zapisima o njegovoj vladavini.

Imao je i brojnih drugih mana osim sklonosti ka neprijatnim smicalicama. Po svemu sudeći bio je takav rasipnik da je svu obuću nosio samo jednom (što neizbežno podseća na Imeldu Markos, nekadašnju prvu damu Filipina koja je navodno u plakarima imala više od tri hiljade pari cipela).

S izopačenom i rasipnom razmetljivošću u svoje letnje bašte dovlačio je sneg i led s planina i jeo je ribu samo kad je vrlo daleko od mora. Pričalo se i da je pogazio verska pravila kad se *oženio* vestalkom, jednom od najuglednijih rimskih sveštenica koje su pod pretnjom smrću morale da ostanu device. U novom verskom prestupu navodno je izazvao podrivačku, mada

kratkotrajnu revoluciju kad je Jupitera kao vrhovnog rimskog boga zamenio Elagabalom, bogom svog rodnog grada Emese, današnjeg Homsa u Siriji, po kom je car i poneo ime pod kojim ga danas znamo (bolje zvuči od „Marko Aurelije Antonin“ kako mu je glasila jedna verzija zvanične titule). Nije se libio ni kršenja tradicionalnih seksualnih i polnih normi. Nekoliko priča govori o tome da je nosio žensku odeću, šminkao se, pa je čak pokušao i da hirurški promeni pol. Jedan pisac iz tog doba, kasije Dion, autor ogromne osmotomne istorije Rima od početaka do trećeg veka nove ere, tvrdi da je car „zatražio od lekara da mu rezovima stvore ženske polne organe“. U naše vreme Elagabala ponekad slave kao pionira transrodnosti koji je smelo izazivao krute binarne stereotipe. Većina Rimljana verovatno je smatrala da im okreće svet naglavce.

U drevni zapisima o njegovoj vladavini brojne stranice posvećene su slikovitim spiskovima carevih zbnunjućih preterivanja, uznemirujućih pobuna i gnusnih zločina – uključujući, na vrhu nekih spiskova, i žrtvovanje dece. Ovakve i slične priče jedna su tema *Rimskog cara*. Kako su nastale? Koliko su ih dobro poznavali obični žitelji Rimskog carstva? Ko je gundao zbog Elagabalovih zabava i zašto? I, bile istinite ili ne, šta te priče mogu da nam kažu o rimskim carevima ili Rimljanima uopšte?

Slike autokratije, nekad i sad

Elagabal, odnosno Heliogabal, kako mu se takođe pisalo ime, nije baš opštepoznat, iako su njegova navodna nedela (ili, ako vam se tako više sviđa, njegovi očajnički pokušaji da pokida okove rimskih pravila) nadahnjivala moderne pisce, aktiviste i umetnike, od već navedenog Alme-Tademe i Edgara Alana Poa do Nila Gejmena i Anselma Kifera. Njegovi zločini i prestupi uveliko prevazilaze poznatije i ranije rimske carske zlikovce i njihova navodna zlodela: Nerona koji je svirao liru („gudio“) dok je grad Rim goreo, Domicijana koji je razbijao dosadu probadajući muve perom ili cara s kraja drugog veka nove ere Komoda, negativca iz filma *Gladijator* koji je na gledaoce u Koloseumu nasumično odapinjao strele iz luka. Priče strave i užasa o Elagabalu su još gore. Koliko ozbiljno treba da ih shvatamo?

Ne naročito, glasi uobičajeni odgovor. Čak i Elagabalov rimski biograf, pišući gotovo dva veka posle careve smrti – njegovo delo je izvor najživopisnijih pojedinosti o carevim smicalicama i maštovitim kulinarskih prohtevima – priznaje da su neke najčudnovatije anegdote koje je upravo prepričao verovatno posle carevog ubistva izmislili oni koji su želeli da se dodvore njegovom suparniku i nasledniku na prestolu. Savesni moderni istoričari krajnje oprezno gaze kroz šumu tih izmišljotina. Pokušavaju da razdvoje maštu od činjenica, ponekad pronađu zrnice istine koje je negde drugde nezavisno utvrđeno (činjenicu, na primer, da ime

vestalke na novčićima iskovanim u Elagabalovo vreme nagoveštava, ako ne baš brak, ono svakako neku vrstu veze između njih dvoje). No, ono što ostaje obično su samo datumi početka i kraja vladavine i drugi krajnje osnovni podaci. Istoričari istovremeno upozoravaju o predrasudama kojima su možda obojeni manje-više bezazleni postupci. Od načelnog stava prema samom caru umnogome zavisi hoćemo li prikazati posluženu hranu iste boje kao odvratnu razmaženu raskoš ili – što je jednako moguće – kao izuzetno prefinjeni oblik gastronomskog uživanja. No, sve vreme se moraju imati na umu Elagabalove godine. Imao je svega četrnaest kad je stupio na presto, a osamnaest kad je ubijen. Zabavni jastuci – možda; sračunata verska politika – teško.

No, ozbiljna istorija ne bavi se samo golim činjenicama. Pokušavam da iz različitih uglova obasjam rimske careve – dobroćudne postarije uglednike i nezrele tirane, nesuđene filozofe i nesuđene gladijatore, careve slavne ili nepoznate – i da se suočim s pitanjem zbog čega je tako mnogo njih, kao Elagabal, skončalo od atentatorovog noža ili otrovnih pečurki. U ovoj vrsti istrage drevna preterivanja, maštarije i laži igraju važnu ulogu. Među alatom kojim su ljudi gradili slike svojih vladara, procenjivali ih, raspravljali o karakteru autokratske vlasti i obeležavali razdaljinu između „nas“ i „njih“ uvek je bilo izmišljotina, glasina, kleveta i urbanih mitova.

Priče o na primer tri hiljade pari cipela Imelde Markos (kojih je pronađeno daleko manje) više kritikuju svet nezamislivih i besmislenih povlastica nego što dokumentuju opsednutost jedne bogatašice obućom. Nešto umerenije priče o razmaženim korgijima kraljice Elizabete Druge koji navodno jedu iz posuda od čistog srebra nude nam pregradu na koju možemo da postavimo razliku u svakodnevici između „kraljevskog“ i našeg života, a ujedno su i bezazlena šala o ludosti preteranog trošenja na dvoru.

Izmišljotine kakvih su puni drevni opisi Elagabalove vladavine, kakvog god da su porekla, obezbeđuju nam dragocene dokaze o tome kako su Rimljani zamišljali ono najgore kod cara. Te neistine i bezočna preterivanja služe gotovo kao lupa koja izlaže i

uvećava sve ono „loše“ kod „lošeg“ rimskog vladara. Neke laži su predvidive, kao svirepost i ponižavanje, od žrtvovanja dece do debelih nesrećnika sabijenih na jedan kauč, zatim rasipnička raskoš (Elagabalovi psi slave se gušćjom paštetom, mada ne iz srebrnih činija). No zatrpani ispod naizgled besmislenih anegdota o carevim ispadima leže neki sasvim drugačiji, a jednako jezivi užasi autokratije.

Među njima su užasi neograničene vlasti. Čudnovate anegdote o Elagabalovoj odluci da ukrasi svoje letnje bašte ledom i snegom ili da jede morsku hranu samo kad je duboko u kopnu – ili pak, kao što kaže jedna priča, da radi noću i spava danju – ukazuju na nešto više od neobične i skupe razmaženosti (sindrom čoveka koji ima sve). Postavljaju pitanja gde se careva vlast završava i prikazuju ga kao čoveka koji pokušava da samu prirodu potčini svojoj volji, koji remeti prirodni red (sneg usred leta?) i preraspoređuje vreme, mesta, a kad smo već kod toga i podelu bioloških polova, kako njemu odgovara. Elagabal nije prvi podstakao ta strahovanja. Dvesta pedeset godina ranije jedan kritičar Julija Cezara, republikanski političar i filozof, duhoviti Marko Tulije Ciceron, mračno se našalio da je Cezar primorao čak i zvezde na nebu da ga slušaju.

Ali to je bila samo jedna strana Elagabalovog distopijskog sveta. bila je takođe i košmar obmane u kom su se istina i laž neprestano mešale i brkale. Ništa nije bilo kako izgleda. Careva neviđena velikodušnost bila je zapravo smrtonosna, njegova dobrota mogla je doslovno da ubije (to je jedna poruka štedrog vodopada ružinih latica). A za one na dnu društvene lestvice pokazalo se da je privlačna hrana na njihovim tanjirima u dvorskoj trpezariji nejestiva, mada umetnički izrađena kopija. Jednako tome, falsifikat je mogao da se preobrazi u original. Kada je jednom na pozornici trebalo da se predstavi preljuba, Elagabal je, kako tvrdi njegov biograf u jednoj čudnoj napomeni, zahtevao da se izvede „stvarno“. Predstava sa seksom uživo svakako bi bila izazovnija. No, uznemirujuća logika bila je u tome što je car okrenuo činjenice i maštu naglavce i stvorio naopak svet u kom niko nije mogao da zna ko (i šta) glumi. Iskvarena aristokratija bila je puna obmana

i krivih ogledala. Kako se izrazio spomenuti biograf, Elagabal je vodio „lažni život“.

Lupa ovih priča pomaže nam da jasno vidimo strepnje koje su prožimale carsku vlast u Rimu. Nije reč samo nekažnjivom ubijanju. Careva vlast nije zastajala ni pred čime. Izobličavala je čula i cvetala u metežu zla.

Istorija careva

Povremeno ću se na sledećim stranicama vraćati Elagabalu, između ostalog i da objasnim kako je šiparac iz Sirije uopšte dospao na carski presto (jedan rimski odgovor, sasvim predvidiv, usredsređen je na spletke njegove majke i bake). Vraćaću se i na izmišljotine (distopijske i druge) koje su prožimale dvor starog Rima i razmotriću još neistina koje su Rimljani pričali o svojim carevima. Pokazaću kako su rimski vladari prikazivani u masnim vicevima i satiričnim skečevima, kao i u mnoštvu krajnje preteranih anegdota o Elagabalu. Videćemo čak i careve kako se različito kostimirani pojavljuju u snovima svojih podanika (što nije uvek dobar znak: „Kad neko sanja da je postao car, to znači da će neki bolesnik umreti“, upozorio je jedan tumač snova iz drugo veka nove ere).

No, to će biti samo deo knjige. Uz „careve iz mašte“ istraživaću i praktična pitanja o svakodnevnom životu rimskih vladara, o oštrici politike, o vojnoj bezbednosti i o rutinskim dosadnim poslovima upravljanja ogromnim carstvom, pitanja koja često ostaju u senci bleska brojnih živopisnih anegdota o surovosti i raskoši. Razmišljaću o papirologiji i birokratiji, o računskim knjigama, o unajmljivanju i otpuštanju osoblja. Koliko je car lično učestvovao u svemu tome? Ko su mu bili osoblje i podrška, od supruga i naslednika preko sekretara i knjigovođa do kuvara i lakrdijaša? I šta ako je caru bilo svega četrnaest godina?

Pronaći ćemo još jedan moćan, ali potpuno drugačiji stereotip carskog ponašanja: rimskog cara koji nije bio opasni raspusnik, nego marljivi birokrata. Obojica će biti zvezde ove knjige.

Radni život

Elagabal je bio dvadeset šesti rimski car, otprilike (tačan redni broj zavisi od toga koliko bezuspešnih uzurpatora odlučite da uračunate). Carevi su dolazili i odlazili i mnogi su zaboravljeni. Neki su ostavili dubok trag u zapadnoj kulturi. Kaligula je na prestolu bio od 37. do 41. godine nove ere i postao je nezaboravan po tome što je predložio da na najviši službeni položaj imenuje svog omiljenog konja, a Hadrijana (vladao je od 117. do 138) pamtimo po zidu koji je izgradio čitavom širinom severne Engleske. No, mnogi danas nisu čuli za Vitelija (ozloglašenog proždrljivca koji je vladao nekoliko meseci 69. godine), za strogog Pertinaksa (slično kratke vladavine 193), pa čak ni za Elagabala. Nisu ih sve dugo pamtili.

Ovi ljudi (sve muškarci, nijedna carica nikad nije sedela na prestolu) vladali su ogromnim teritorijama koje su se na vrhuncu prostirale od Škotske do Sahare i od Portugalije do Iraka, s oko pedeset miliona stanovnika ne računajući samu Italiju. Carevi su donosili zakone, vodili ratove, nametali poreze, sudili u sporovima, finansirali građevine i zabavu i preplavljivali su rimski svet svojim portretima, baš kao što su lica današnjih diktatora zalepljena na hiljade oglasnih tabli. Lično su posedovali i iskorišćavali velike površine zemlje carstva, od poljoprivrednih imanja preko papirusnih močvara do rudnika srebra, a neki su putovali daleko da istražuju carstvo i da mu se dive, ne samo u potrazi za ratnom slavom i plenom. Turisti se danas okupljaju ispred grada Luksora na Nilu da zure u dve prastare divovske egipatske statue, nastale oko 1350. godine pre nove ere. Oni stoje tačno na mestu na kom su Hadrijan i njegova pratnja stajali 130. godine nove ere kad su takođe obilazili znamenitosti. Careva pratnja ostavila je pohvalne komentare (u naročito sastavljenim stihovima) urezane na nogu jedne statue. „Taj i taj je bio ovde“, ali u stilu rimske elite (slika 64).

Kako je tačno careva vlast izgledala u praksi i dalje je zagonetka. Osim vojnih jedinica raspoređenih na neke osetljive tačke, postojao je samo mali broj viših upravitelja razbacan po čitavom

carstvu (ako brojimo samo osoblje višeg ranga, bilo ih je otprilike jedan na svakih 330.000 stanovnika). Prema tome, u poređenju s nekim modernim carstvima, kontrola je uglavnom bila prilično ovlašna, a velike razdaljine i vreme – ponekad i nekoliko meseci – neophodno da osnovne informacije ili uputstva stignu iz prestonice u neke zabačenije delove rimskog sveta (i obrnuto) potpuno su onemogućavale upravljanje svakodnevnim poslovima na carskim teritorijama. No, što se više budemo približavali samom rimskog caru, to ćemo ga zaticati sve zauzetijeg.

Drevni pisci govore u vladarima očigledno zatrpanim onim što bismo mi danas zvali „papirologijom“ (tada su to bile navoštene tablice i beleške na papirusu). Julije Cezar se bavio prepiskom prisustvujući trkama dvokolica i publika je to navodno shvatala kao uvredu tom omiljenom vidu zabave. Vespazijan, koji je 79. godine kao jedan od retkih carskih srećnika umro u postelji, ustajao je pre zore da čita pisma i službene izveštaje. Elagabalov naslednik Aleksandar Sever navodno je imao toliko posla da je držao vojne registre u privatnim odajama kako bi „pregledao budžet i rasporede jedinica kad je sam“. No, papirologija je bila samo deo obaveza. Od careva se očekivalo da budu pristupačni svojim podanicima, uživo kao i pismeno. Ova zamisao sažeta je u priči o Hadrijanu koji je bio na putu kad ga je jedna žena presrela i pokušala da izmoli uslugu. On joj je rekao da nema vremena, na šta je ona oštro odvrtila: „Onda nemoj biti car.“ Saslušao ju je.

Tim pričama moramo pristupati oprezno. Neki carevi sigurno su bili vredniji od drugih. Svi sistemi vladavine jednog čoveka imali su ponekog marljivog Džordža Šestog (oca Elizabete Druge i savesnog stidljivog porodičnog čoveka), kao i ponekog raskalašnog Edvarda Sedmog (poznatog po nizu ljubavnica i zanemaranju obaveza). No, ne smemo nikada podrazumevati da su priče o dosadnom upravljanju pouzdanije od priča o blistavim ispadima. One takođe imaju snažnu ideološku ulogu u stvaranju slike savršenog cara. Priča o Hadrijanu i ženi koja ga je zaustavila na putu pričala se, gotovo istovetno, i o nekim ranijim vladarima iz grčkog sveta, što nagoveštava da je sledila drevni kliše o „dobrom kralju“.

Ipak, neki najzanimljiviji sačuvani dokumenti iz starog Rima potkrepljuju tu opštu sliku. To su zapisi o carskim odlukama u odgovorima na pitanja, molbe i vapaje za pomoć običnih podanika ili običnih gradskih veća iz čitavog carstva – ponekad urezani u kamen (verovatno na zahtev molioca da proslavi povoljan ishod), ponekad kopirani na papirus ili prikupljeni zajedno u štute drevne sažete preglede pravnih odluka. Zapanjujuće je kako su zapravo lokalni ili beznačajni (mada ne za zainteresovane strane) brojni problemi koje je car trebalo da rešava.

„Slučaj noćne posude“ je samo jedan primer. Od cara Avgusta je 6. godine pre nove ere zatraženo da presudi u zamršenom sporu u gradu Knidosu na obali današnje Turske. U sukobu između dve gradske porodice jedan učesnik je izgubio život. U gužvi ispred kuće svojih suparnika pogodila ga je u glavu noćna posuda koju je s prozora na spratu ispustio rob (želeći, možda, samo da je isprazni). Gradske vlasti nameravale su da tuže vlasnika roba za ubistvo, ali, kaže sačuvani tekst presude, Avgust je mislio drugačije: bilo da je reč o nesrećnom slučaju ili ne, ubistvo je izvršeno u samoodbrani. Gotovo tačno trista godina kasnije tadašnji car se, putujući Podunavljem, suočio sa stotinama ličnih nedoumica i sporova; od žene koja je želela nadoknadu za kravu koju je davala u najam i koja je poginula u „neprijateljskom pohodu“, preko zamršenog spora o novčanoj odgovornosti za sudar dva rečna čamca do žalbe čoveka koji je tužio klijenta jer nije platio ono što mu je tražio da podvede svoju ženu (tužba je srećom odbačena). Da li je car mozgao o ovim pravničkim zavrzlamama mi ne znamo. Ponekad verovatno jeste, a ponekad je samo potpisivao odluke koje je uobličilo osoblje (ne mogu da zamislim da je mladi Elagabal radio više od toga). No, ko god da je obavio stvarni posao, *izgledalo* je kao da je car lično presudio.

Ovi slučajevi su protivotrov košmarnoj slici carske moći. Podsećaju da su jedni možda videli careve kao organizatore distopijskog i zastrašujućeg sveta, ali da su ih drugi videli kao rešenje za svoje nevolje – sve do izgubljene krave. Oni takođe daju jamstvo da knjiga usredsređena na pojavu cara neće govoriti samo

osobama iz najviših staleža, naprotiv. Možda je paradoksalno što upravo kroz oči cara i njegovog poslovanja s podanicima najjasnije i s najviše pojedinosti vidimo običan rimski narod i njegovo carstvo, koji često ostaju nevidljivi. *Rimski car* je knjiga i o vladarima i o podanicima.

Carski tekstovi i tragovi

Zapisi o carskim odlukama i začuđujući pogled koji pružaju na običan život u Rimskom carstvu (i njegove teškoće) samo su delić drevnih tekstova i dokumenata koje nameravam da oslobodim iz slušaonica i istraživačkih biblioteka. Naravno, naše istraživanje rukovodiće se nekim najpoznatijim klasicima stare literature, pre svega Tacitom, čije zapise o vladarima iz prvog veka nove ere u *Analima* i *Istorijama* niko nije nadmašio po ciničnoj analizi korupcije i autokratije, kao i Svetonijem, otprilike Tacitovim savremenikom, važnim dvorskim službenikom (radio je u carskom arhivu i sekretarijatu pod Trajanom i Hadrijanom) čije su živopisne biografije prvih „Dvanaest cezara“, od Julija Cezara do Domicijana koji je rado probadao muve perom, bile priručnik za ovaj period svim istoričarima tokom poslednjih pet vekova. No izneću na svetlost dana i neke čudne i iznenađujuće radove, manje poznata dela koja slave bogatstvo zapisa koji su stigli do nas. Osetljivi postupci prepisivanja, brižljivog čuvanja dokumenata i na kraju štampa koji su doneli reči starih rimskih autora sa svitaka na savremenu stranicu ili monitor sačuvali su mnogo više materijala nego što obično zamišljamo.

Neki zapisi odabrani su da nas nasmeju. Imamo malu zbirku carskih šala – Avgust je, na primer, zadirkivao svoju ćerku Juliju jer je čupala sede vlasi – i satira raznih vrsta. Među njima su skeč cara Julijana iz četvrtog veka o njegovim prethodnicima (u kom Elagabal ima malu ulogu kao „švrca iz Emese“) i urnebesnu zajedljivu priču iz pera Neronovog vaspitača Seneke koja ismeva činjenicu da je car Klaudije proglašen bogom posle smrti 54. godine nove ere (pratimo pomalo zbunjenog starog hromog cara

kako se s mukom penje uz Olimp prema domu „pravih bogova“ koji su ga, kad se najzad popeo, odmah poslali kući).

Neke priče odvešće nas iza pozornice, na neočekivane načine. Priručnik jednog grčkog učitelja besedništva savetuje kako je najbolje osloviti cara ako se ukaže potreba za tim. Tu su i primedbe u životu na dvoru (uključujući i jezivo spominjanje vojnika koji rade kao tajni agenti) filozofa Epikteta, nekadašnjeg roba Neronovog sekretara, a carski lekari ostavili su nam opise ne samo upaljenih grla njihovih čuvenih pacijenata, nego su pisali i o njihovim nevoljama sa stomakom i lekovima koje su uzimali – dve hiljade godina kasnije mi i dalje možemo da proučavamo njihove beleške. Još možemo da čitamo i uređenu zbirku izveštaja iz drugog veka nove ere koje je caru u Rimu slao Plinije, postavljen na dužnost stotinama kilometara daleko na obali Crnog mora, objašnjavajući šta ga sve muči, od nekih neposlušnih hrišćana preko propalih javnih kupatila do zabrinjavajućih troškova loše izgrađenog pozorišta.

Drugi sačuvani zapisi su gotovo čudnovatiji nego što bismo mogli da predvidimo. Elagabalov *Životopis*, na primer, s čudesno rečitim maštarijama i preterivanjima o „švrčinom“ načinu života, samo je jedna od preko pedeset kratkih biografija careva, uzurpatora, naslednika i drugih koji su polagali pravo na presto, a počinju od Hadrijana koji je došao na vlast 117. godine i završavaju se s nepoznatim krvolokom koji je umro 285. Iako su mnogi ti „životopisi“ vrlo kratki (danas bismo ih pre nazvali profilima nego biografijama), imaju ukupno nekoliko stotina modernih strana i zajednički naslov *Carska povest* (odnosno *Historia Augusta*). To je navodno grupno delo nastalo na samom kraju trećeg veka iz pera šestorice autora vrlo zvučnih imena: Trebelije Polion, Flavije Vopisk Sirakužanin i tako dalje. Pažljivom analizom jezika i stila utvrđeno je da to nije tačno: knjigu je napisao jedan čovek (nepoznat) oko sto godina kasnije nego što se tvrdi. To je jedna od najvećih misterija drevne literature. Zašto bi neko izveo takvu smicalicu? Da li je reč o falsifikatu? O prilično dugačkom vicu ili o satiri? Ili o smelom eksperimentu s pseudoistorijskim tekstom? Kako god glasio odgovor, *Carska povest* naglašeno opkoračuje granicu između istorije i mašte.